

Міністерство освіти і науки України
Бердянський державний педагогічний університет
Кафедра соціальної роботи та інклюзивної освіти

Допущено до захисту
Завідувач кафедру

_____ Катерина ПЕТРОВСЬКА
«18» листопада 2024 року

ТЕМА

**«Організація культурно-дозвілєвої діяльності в Збройних Силах
України в умовах війни»**

Кваліфікаційна робота магістра

Виконавець: здобувач другого рівня вищої
освіти, групи м 13 СР-з
Галузь знань 23 Соціальна робота
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма: Поствоєнна
соціально-психологічна реабілітація
Шутова Наталя Сергіївна

Керівник: д.пед.н., професор
Ольга ГУРЕНКО

Рецензент: к.пед. н., доцент
Анастасія ТУРГЕНЄВА

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ	6
1.1. Дозвілля і культура як фактори формування та підтримки морально-психологічного стану військовослужбовців	6
1.2. Сутність дозвілля, основні напрямки та види культурно-дозвіллевої діяльності у Збройних Силах України	11
1.3. Основні завдання, функції культурно-дозвіллевої діяльності в Збройних Силах України та методи впливу на свідомість військовослужбовців засобами культурно-дозвіллевої діяльності	14
1.4. Розвиток культурно-дозвіллевої діяльності у Збройних Силах України після здобуття Україною незалежності	23
ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ	29
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	31
2.1. Різні підходи – одна мета: вагомий внесок діячів культури, громадських і державних закладів культури та мистецтва в підтримці морального духу українських військових	31
2.2. Фронтове мистецтво, релігія та спорт під час російсько-української війни.	40
2.3. Аналіз організації культурно-дозвіллевої діяльності у військовій частині Військово-Морських Сил Збройних Сил України	50
ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ	60
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	67
ДОДАТКИ	72

ВСТУП

Основними завданнями у сфері воєнної безпеки є забезпечення високого рівня морально-психологічної та професійної підготовки особового складу до виконання завдань збройної боротьби за будь-яких умов бойової обстановки. Виховання високих моральних і бойових якостей особового складу, свідомого ставлення військовослужбовців до виконання своїх обов'язків – основні пріоритети виховної роботи в військових підрозділах.

Невід'ємним складником системи виховної роботи у всіх військових формуваннях України, що суттєво впливає на стан справ військового колективу є культурно-виховна і просвітницька робота, особливу роль у якій відіграє організація дозвілля особового складу.

Під дозвіллям розуміють час, вільний від виконання службових обов'язків і призначений для відпочинку особового складу. Це час, що витрачається на необхідну громадську, творчу та інші види діяльності, час, призначений для самопізнання та самореалізації, саморозвитку та самовдосконалення особистості. Адже, дозвілля – це діяльність, обрана за власними інтересами і нахилами, у якій будь-яка людина може проявити себе як особистість. Як частина вільного часу дозвілля залучає особистість своєю нерегламентованістю і добровільністю вибору його різних форм, демократичністю, емоційною забарвленістю, можливістю поєднати фізичну й інтелектуальну діяльність, творчу і споглядальну, виробничу й ігрову.

Збереження належного емоційного настрою – це не лише джерело психічної енергії, а й умова якості дій військовослужбовців. Доведено, що сприятливий емоційний стан підвищує ефективність дій приблизно на 20 %, м'язову силу – до 90 %, чутливість зору і слуху – на 35–65 %, дозволяє в 5–10 разів зменшити кількість помилок у воїнів деяких бойових спеціальностей.

Армія – це люди, які знаходяться в обмежених і небезпечних умовах для життя, без сім'ї, комфорту, будь-яких інших радощів, які доступні цивільним. Все це вимагає від військових сформованості глибоких національно-патріотичних переконань, психологічної готовності до виконання завдань та

емоційно-вольової стійкості до впливу негативних чинників бойових умов, відданості військовій справі і Україні.

В умовах сьогодення йде активний пошук перспективних технологій формування необхідних моральних, психологічних і бойових якостей особового складу Збройних Сил України, підготовки до функціонування у будь-яких умовах, удосконалення сил і засобів психологічного забезпечення. Ця робота здійснюється відповідно до вимог Конституції та законів України, Воєнної доктрини України, актів Президента України – Верховного Головнокомандувача Збройних сил України і Кабінету Міністрів України і є невід’ємною складовою повсякденної діяльності військ.

Війна і вирішення завдань забезпечення обороноздатності держави – специфічна сфера людської діяльності, яка вимагає мобілізації і надмірного напруження фізичних та духовних (морально-психологічних) сил суспільства, держави та їх збройних сил. Формування та підтримання відповідного духовного стану суспільства і морально-психологічного стану особового складу військ (сил) як у мирний час, так і в період воєнного протистояння неможливі без наявності у населення країни, його соціальних груп, збройних сил, військових колективів конкретної особистості духовного (морально-психологічного) потенціалу. Саме тому дозвілля військовослужбовців – як морально-психологічний фактор у сучасній війні (збройному конфлікті) набуває особливого значення, стає одним із головних для держави та її збройних сил.

Актуальність, доцільність й об’єктивна потреба в організації дозвілля як фактору формування та підтримки морально-психологічного стану військовослужбовців зумовили вибір теми магістерської роботи **«Організація культурно-дозвілєвої діяльності в Збройних Силах України в умовах війни»**.

Об’єкт дослідження – культурно-дозвілєва діяльність як фактор формування та підтримки морально-психологічного стану військовослужбовців.

Предмет дослідження – організація культурно-дозвілєвої діяльності у Збройних Силах України в мирний час та в умовах російсько-української війни.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати сутність, призначення та основні завдання культурно-дозвілєвої діяльності у Збройних Сил України.

Відповідно до мети, об'єкта та предмета дослідження визначені його **завдання:**

1. Схарактеризувати культурно-дозвілєву діяльність як комплекс інформаційних, виховних та розважальних заходів щодо формування світогляду, готовності до успішного вирішення поставлених завдань, задоволенню культурних потреб і зняттю психічної напруженості серед особового складу.

2. Визначити основні напрямки, види та функції культурно-дозвілєвої діяльності у Збройних Силах України.

3. Дослідити особливості організації культурно-дозвілєвої роботи в Збройних Силах України в умовах повномасштабної війни.

Методи дослідження. Для досягнення мети та виконання визначених завдань використано комплекс таких методів: *загальнонаукові* (аналіз, синтез, систематизація, порівняння, узагальнення – для вивчення праць зарубіжних і вітчизняних науковців); *конкретно-наукові*: (категоріальний аналіз – для розкриття змісту й уточнення дефініцій основоположних понять; структурно-функціональний аналіз – для з'ясування структурних, змістових і процесуальних особливостей організації дозвілля як фактору формування та підтримки морально-психологічного стану військовослужбовців; структурно-логічний аналіз – для виокремлення особливостей організації культурно-дозвілєвої роботи в Збройних Силах України в умовах повномасштабної війни; *емпіричні* (спостереження, анкетування, тестування, бесіди та інтерв'ю з військовослужбовцями).

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (усього 40 найменувань) та додатків на 7 сторінках. Повний обсяг магістерської роботи становить 78 сторінок, основний зміст викладено на 71 сторінці. Робота містить 1 діаграму.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. З'ясовано, що війна – це надзвичайні, екстремальні умови, за яких може вижити тільки той, хто має високий рівень адаптаційних можливостей організму, а також швидко реагує на дії різних подразників. Військовий, який опинився у зоні ведення активних бойових дій, став не просто спостерігачем, а активним учасником війни, зазнає неймовірної атаки стресорів: це постійні звуки сирени, які змінюються на такі ж нестерпні звуки обстрілів, постійний страх за себе і своїх близьких, страх перед невідомим, повна безпорадність через розуміння неможливості щось змінити або вплинути на ситуацію, невпевненості у своїх знаннях та вміннях, щохвилиний моніторинг інформаційних каналів щодо наявної ситуації, складні умови виживання, занадто урегульоване існування, тощо. Навіть затишшя, яке виникає між обстрілами, викликає напруження й очікування найгіршого. Першість віддається емоційній сфері, бо головне, що відчуває людина, стикаючись зі страхом смерті і загрозою життю, – то страх. А от тривога і занепокоєння створюють лише фонове забарвлення, однак усі ці відчуття можуть підсилюватися і згасати. Військові стверджують, що інколи, їм здається, що окрім цих відчуттів, вони нічого більше не здатні відчувати. Та найгіршим є те, що люди не можуть проявити емоції навіть після загибелі близьких або втрати своєї домівки. Їх характеризує тільки «погляд у безодню жаху війни», та війна, у якій вони опинились, закарбувалась у їхніх очах. З плином подій до них можуть приєднуватися почуття сорому і провини. Одних ці почуття «розривають», інших – «ставлять на паузу», а треті адаптуються, бо саме такий порятунк наш розум пропонує (боротись, панікувати, завмирати, тікати). У таких станах людина може застрягати надовго. Управління морально-психологічним станом людей в усі часи було актуальною проблемою, командири разом із науковцями завжди намагалися знайти найефективніші засоби, форми та методи управління поведінкою та морально-психологічним

станом особового складу військ. Ці проблеми є не менш важливими і сьогодні у Збройних Силах України.

2. Встановлено, що у морально-психологічному стані особового складу відображаються соціальні, політичні, економічні, матеріально-технічні, природні, різні індивідуально-психічні та соціально-психологічні явища, які виступають в комплексі у певному проміжку часу та характеризують статику в психіці воїна і морально-психологічну атмосферу у військовому колективі. Високий рівень морально-психологічного стану особового складу є результатом організації та проведення заходів морально-психологічного забезпечення, як одного з видів всебічного забезпечення Збройних Сил України.

Морально-психологічне забезпечення Збройних Сил України, як комплекс взаємопов'язаних і узгоджених дій органів державного та військового управління, є певною системою. Будь-яка система складається з певних елементів і являє собою стрункий ряд, що поєднує цілу конкретну модель функціонування: інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв'язків з громадськістю, психологічного забезпечення, соціально-правового забезпечення, культурологічного забезпечення та захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника.

Культурологічне забезпечення – це комплекс цілеспрямованих заходів для зняття негативних емоційних станів у військовослужбовців, відновлення їх моральних, психічних і фізичних сил, задоволення духовних потреб засобами культури та мистецтва, формування у особового складу належних морально-бойових якостей, підтримання на належному рівні морально-психологічного стану військовослужбовців, мобілізація їх на успішне виконання бойових завдань. Одним із таких заходів культурологічного забезпечення є організація дозвілля військовослужбовців - раціонального використання вільного від виконання військових обов'язків часу як сукупності занять, спрямованих на формування суспільно корисних установок особистості, її всебічний розвиток. Це затрати часу на самоосвіту, суспільну роботу, заняття фізкультурою і спортом, художньою і технічною творчістю, відпочинок і розваги. А

нераціональним – можна назвати такі дії у вільний час, які не сприяють, а протидіють відновленню, призводять до деградації особистості, появі порушень військової дисципліни, вживання алкогольних або наркотичних засобів.

3. Констатовано, що культурно-дозвіллева діяльність у Збройних Силах України розрізняється за ознаками: за формою — колективна й індивідуальна; за способами здійснення — художня (музика, малювання), творча, технічна творчість (моделювання), колекціонування; за емоційною напруженістю - захопленість, відчуття радості й задоволення потреби; завжди здійснюється у вільний час або в період після високого рівня втоми і бойового напруження, як змушений відпочинок у період інтенсивної роботи; за фізіологічною спрямованістю — сприяє відновленню фізичних сил.

Виконуючи головні функції, а саме рекреаційну, комунікативну, соціальну, творчу, ціннісно-орієнтаційну, пізнавальну та виховну, культурно-дозвіллева діяльність допомагає: відволіктися від повсякденних проблем, зняти напругу та стрес. Концентрація на творчому процесі сприяє релаксації та заспокоєнню; покращити соціалізацію. Спільно проведене військовослужбовцями дозвілля – це середовище для спілкування та взаємодії, формування відносини, підтримки та відчуття спільності; виражати свої почуття та емоції, які важко передати словами засобами мистецтва. Це особливо корисно для військових, хто переживає емоційні труднощі або травму.

В умовах війни одним із найважливіших завдань є підтримка бойового духу та емоційного стану тих, хто захищає тил від агресора. Тому в інтересах культурно-дозвіллевої діяльності широко використовують можливості шефських зв'язків, державних і громадських закладів культури, театрів, музеїв та інших установ - заради захисту української ідентичності, зміцнення віри в Перемогу, моральної підтримки українських військових, на спротив російським окупантам та їх культурі.

4. Встановлено, що культурно-дозвіллевій роботі належить важлива роль у зміцненні єдиноначальності та виховання військовослужбовців, формуванні необхідних для якісного виконання бойових завдань морально-бойових якостей

і належного морально-психологічного стану особового складу. Проблема цієї діяльності як складової частини морально-психологічного забезпечення бойових дій, незважаючи на уявну її малозначність, як і раніше залишається в центрі уваги командирів, штабів, органів морально-психологічного забезпечення, військових та цивільних закладів культури. Повною мірою самі військові розуміють необхідність проведення заходів культурно-дозвіллевої роботи: створюються військово-музичні підрозділи, навіть на передовій облаштовуються спортивні майданчики, бібліотеки, запроваджено Військову службу капеланства. Народ, який у такий важкий час продовжує навіть в окопах створювати ілюстрації, від яких шкіра вкривається сиротами, писати вірші, вивертаючи свою душу і серце, і співом висловлювати біль, не здолати нікому. Поки окупанти руйнують нашу столітню культуру, ми й далі творимо прекрасне, ми далі доводимо кожному, що український народ - незламний, відчайдушний і той, який навіть у темряві шукає промінь світла.

Слід пам'ятати, що море пікселя складається з окремих краплин. Ці краплини донедавна були переважно цивільними. Це чийсь батько/мати, чоловік/дружина, брат/сестра, колега, сусід і ще десятки соціальних ролей, які люди проносять протягом життя. Але найважливіше, що кожен піксель – це окрема людина. Зі своїми мріями, думками, проблемами і тривогами. Завжди треба бачити за пікселем людей, допомагати їм гідно долати виклики війни, підтримувати їхній морально-психологічний стан і культурно-освітній рівень на висоті, яка дозволить після всього пережитого повернутися додому людьми, які знову здатні любити, творити і, попри все, продовжувати мріяти.

Доведено, що в умовах сучасної війни культурно-дозвіллева діяльність потрібна українським військовим більшою мірою, ніж раніше.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арттерапія і війна: контексти і досвід практичної роботи. /за заг. ред. Н. Кальки, Г. Одинцової. [Колективна монографія]. Львів: ЛьВДУВС, 2023. 283с.
2. Військове виховання: історія, теорія та методика: навч. посібник / За ред. В.В. Ягупова. – К.: Graphic&Design, 2002. – 560 с.
3. Військова психологія та педагогіка: інноваційний підхід: підручник: у 2 ч. Ч. 1 / колектив авторів; за заг. ред. С.Д.Максименка. – К.: НУОУ, 2012. – 472 с.
4. Варій М.Й., Козяр М.М., Коваль М.С. Військова психологія та педагогіка: Посібник – Львів: Вид-во „Сполом”, 2003. - 624 с.
5. Військова психологічна підготовка та реабілітація: практ. посіб. – Київ: Вид.Філюк, 2015. – 495 с.
6. Ганюкова І. Виховання військовослужбовців Збройних сил України на традиціях українського народу // Музейний збірник: зб. наук. пр. – К.: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2008.
7. Гозуватенко Г.О. Аналіз чинників, що впливають на морально-психологічне забезпечення військовослужбовців за контрактом Збройних сил України у миротворчих операціях / Академія Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Науковий центр Сухопутних військ. 2010.
8. Дозвіллєзнавство: / навч. посіб. /Бочелюк В.Й., Бочелюк В.В.; К.: Центр навчальної літератури, 2006.; 148 с.
9. Досвід МПЗ у військових частинах ТРО в умовах сучасної інформаційної війни. / Морська безпека та оборона: науковий журнал: наукова стаття- Дяченко В. І.; Ін-т ВМС Нац. ун-ту «Одеська морська академія», Одеський держ. ун-т внутрішніх справ, Військова академія, № 2, 2023. – 51-58 с.
10. Дозвілля в Україні. Теоретичні та емпіричні аспекти: Монографія. – К.: Видавничий центр ДАКККМ. – 2003. – 224 с.

11. Дозвілля в зарубіжних країнах: Підручник. – К.: Кондор, 2005. – 408 с.
12. Загороднюк Л. Творчих вам злетів і визнання // Народна армія. – 1994. – № 138 (682). – 4 с.
13. Закон України "Про Службу військового капеланства" від 30.11.2021 року № 1915-IX зі змінами; [Електронний ресурс]: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text>
14. Інструкція з оцінювання морально-психологічного стану особового складу Збройних Сил України, - наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 29.04.2017 року №153–24с. зі змінами. [Електронний ресурс]: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0915-13#Text>; <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0029-16#Text>
15. Інструкція з організації діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України,- наказ МОУ від 10.07.2019 № 374; [Електронний ресурс]: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0864-19#Text>
16. Кам'янецькі артисти народного театру пісні виступили з концертами в зоні АТО [Електронний ресурс]. – : <http://ngr-ua.info/2016/01/25551>.
17. Корольчук М.С. Актуальні проблеми психофізіології військової діяльності. Навч. посібник. – К.: КВГІ, 1996. – 164 с.
18. Корольчук М.С. Крайнюк В.М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: навчальний посібник – К.: „Ельга”, „Ніка-центр”, 2009. - 580 с
19. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: навчально-методичний посібник. 2-ге видання, доповнене і перероблене./ Білошицький В.І., Гангал А.В., Стукан С.О., Бех С.М. Київ: НТУУ “КПІ імені І. Сікорського”, 2020. 138 с.
20. Морально-психологічне забезпечення підрозділів Держспецтрансслужби: навч.посіб. / І.С. Остапенко, О. А. Герасимчук, І. Є.

Крамар, О. І. Шаптала, С.О. Яковлев, С. М. Жінчина; Укр. держ. ун-т науки і технологій. – Дніпро, 2022. – 188 с.

21. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: підручник: у 2 ч. Ч.1 / В.М. Вилко, В.М. Грицюк, В.Г.Дикун та ін.; за заг. ред. В.В.Стасюка. – К.: НУОУ, 2012.–464 с

22. Миронець С.М. Прогнозування відстрочених посттравматичних стресових розладів та реакцій в учасників радіаційних інцидентів (на прикладі Чорнобильської катастрофи). Вісник Національного університету оборони України. 2011. Вип. 5 (24). С. 186–191.

23. Малкіна-Пих І.Г. Екстремальні ситуації / І. Г. Малкіна-Пих. – М. : Вид-во —Ексмо, 2005. – 960 с.

24. Ми пережили: техніки відновлення для сімей, військових, цивільних та дітей / Практичний посібник/ за ред. Г.Циганенко; Київ, вид-во «Логос», 2016 р., 101 с.

25. Наказ МОУ «Про затвердження Інструкції з фізичної підготовки в системі Міністерства оборони України» від 05.08.2021 № 225; [Електронний ресурс]: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1289-21#Text>

26. Національна освітня платформа «Всеосвіта», [Електронний ресурс]: <https://vseosvita.ua/blogs/tekst-opytuvannia-pro-chytatski-vpodobannia-dlia-slukhachiv-rozmovnoho-klubu-hovorimo-ukrainskoiu-103622.html>

27. Особливості відновлення психічного здоров'я правоохоронців, які брали участь в Операції Об'єднаних Сил. / О. Колесніченко, наукова стаття, Право і Безпека: наук. журн. / Харк. нац. ун-т внутрішніх справ; – Харків, 2019. – № 4 (71), 97-103 с.

28. Організація та методика культурно-дозвілдової діяльності. Частина 1. Теоретичні основи культурно-дозвілдової діяльності: Монографія. – К.: Видавничий центр ДАККМ. – 2000. – 180 с.

29. Отич О. Військові традиції і звичаї як чинники підвищення якості вищої військової освіти // Вища освіта України (Науковий та науково-методичний часопис). – К.: Педагогічна преса, 2014. – Т. 1 (3).

30. Психологічна декомпресія як система первинного відновлення копінг-ресурсів військовослужбовців, що брали участь у бойових діях // Проблеми екстремальної та кризової психолог. Сафін О., Беспалько А.: — 2021. — № 1(1). — 44-58 с.

31. Порядок проведення психологічної допомоги та реабілітації учасників операції Об'єднаних сил. / Гнедюк Н.— Матеріали наук.-практ. конф. 5 листопада 2020 року. Електронне видання . — Київ : НУОУ, 2020. — С. 64-67.

32. Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах. Наказ МОУ від 09 грудня 2015 року № 702; [Електронний ресурс]: https://www.mil.gov.ua/content/gsc_orders/MOU2015_702.pdf

33. Положення про військово-музичні підрозділи Збройних Сил України: наказ Міністерства оборони України від 05.03.2015 № 104 (зі змінами): <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0319-15#Text>

34. Патріотичні концерти для військовослужбовців. Запоріжжя. 2015 [Електронний ресурс]: <https://www.zoda.gov.ua/news/27438/patriotichni-kontserti.html>.

35. Піча В.М. Культура вільного часу (філософсько-соціальний аспект). - Львів, 1990. - 29 с

36. Розроблення програми профілактики посттравматичних стресових розладів у військовослужбовців Національної гвардії України : звіт про наук.-дослід. роботу / О. С. Колесніченко, І. І. Приходько, Я. В. Мацегора та ін. Харків, 2017. 704 с.

37. Сучасний погляд на систему оцінювання морально-психологічного стану особового складу, / В.Алещенко, Є.Невальонний/; наукова стаття /

Військово-спеціальні науки: Вісник Київ. Нац. ун-ту ім. Т. Шевченка: № 2(44), 2020 р., 5-10 с.

38. Смелов Ю. Знай наших! // Військо України. – 2013. – № 5. – 52-53 с.

39. Сидоренко Л. Основи прикладної культурології: навчально-методичний посібник / Л. Сидоренко. – Львів: НАСВ, 2017. – 100 с.

40. Щербаков О. Військовий театр – гість «Херсонських ігор» // Народна армія. – 1994. – 9 серпня. – № 143 (687). – 4 с.